

Üks kuulus välitöö ja selle pikk vari: Oskar Kallas, Paulopriit Voolaine ja Lutsi maarahvas

Indrek Jääts

Sissejuhatus

See artikkel räägib põhiliselt kahe eesti humanitaarteadlase huvist Lutsi maarahva¹ vastu ning kõnesoleva rahvakillu ja tema üksikute liikmete reaktsioonidest sellele huvile. Ühelt poolt on tegemist killukesega eesti rahvusluse, teaduse ja kultuuri põimunud ajaloost, teisalt looga uurijate ja uuritavate omavahelistest interaktsioonidest.

Artikli esimene osa keskendub Oskar Kallase (1868–1946) Lutsi välitööle kevad-suvel 1893. See oli sündmus, mis mõjutas oluliselt ja kaua Eesti ühiskonna lutsi retseptsiooni. Mind huvitab eeskätt välitöö käik nii uurija kui ka uuritavate poolt vaadatuna. Allikaiks on põhiliselt Kallase kirjutised. Fragmentaarset, folkloori ja ilukirjandusega tembitud infot leiab ka Lutsi maarahvast hiljem korduvalt külastanud Paulopriit Voolaise tekstidest.

Artikli teise osa fookuses on Paulopriit Voolaise (1899–1985) lutsi-suunalise tegevuse need aspektid, mis on seotud Kallase kuulsa välitöö pärandiga. Voolaine hindas viimast kõrgelt ning kasutas Oskar Kallase autoriteetset nime selleks, et turgutada Lutsi maarahva rahvuslikku eneseteadvust ning populariseerida lutsi teemat Eesti avalikkuses. Voolaise sihiks oli päästa naaberriigis elavad suguvennad ähvardavast ümberrahvustumisest ning kodueestlased pidid neid selles aitama. Artikli see osa põhineb Voolaise poolt ajakirjanduses avaldatud tekstide ja Kallasele saadetud kirjade analüüsil. Vaatluse alla võetakse ka selles loos olulist rolli

[1] Nimetuse „Lutsi maarahvas“ esimene pool viitab nende asuala keskuseks olnud Ludza (eesti k Lutsi, vn k Людзин, sks k Ludsen) linnale. Teine pool on nende enesenimetus („maamehed“, „maarahvas“). Eestlaste hulka end 19. sajandi lõpul veel arvata ei osatud. Lutsi maarahva päritolu kohta on erinevaid hüpoteese. Kõige tõenäolisemalt pärineb see rahvakild Võru- ja Setumaa piirialalt ning sattus hilisema Lätimaa idaserva 17. sajandi lõpul või 18. sajandi algul, kas vabatahtlikult või sunniviisil. Vt ka märkus 16.

Foto 1. Thekla Jarošenko ketramas. Läti Vabariik, Ludza maakond, Pilda vald, Lielie Tjapši (Jaani) küla, 1937.

Foto: August Sang. ERM Fk 813:20

mänginud näidend „Maajumala poig“ (1933), autoriks Paulopriit Voolaine ja peakangelaseks Oskar Kallas.

Võtan esmalt luubi alla ühe ammu sündmuse – Oskar Kallase Lutsimaa välitöö – ning uurin siis selle pea sajandipikkust jäljerida eesti kultuuriloos. On selge, et mälestus kõnealusel „avastusretkest“ hääbunuks palju varem, kui poleks olnud Paulopriit Voolait, kes seda sihikindlalt alal hoidis ja propageeris, ikka lutsi-asja huvides. Mõlema mehe lutsi-suunalise tegevuse ideoloogiliseks ühisnimetajaks oli eesti rahvuslus ning sobivat teoreetilist raamistikku selle kirjeldamiseks pakub tšehhi ajaloolase Miroslav Hrochi hästituntud käsitlus „rahvusliku taassünni“² kolmest faasist.

1

10. septembril 1892³ ilmus ajalehe Postimees esilehel, otse päise all, artikkel „Eestirahwa unustatud suguharu“. Initsiaalide K. L. taha varjunud autor⁴ andis teada, et rongisõidul Tallinnast Peterburi rääkis üks poolakast seminarist talle Vitebski kubermangu elavatest katoliiklikest eestlastest. Kuna Eesti avalikkusel sellest faktist tollal aimugi polnud,⁵ siis jagas K. L. saadud teavet lahkesti ajalehe vahendusel. (K. L. 1892)

K. L.-i lehelugu juhtus lugema Oskar Kallas. Noormees oli samal kevadel klassikalise filoloogina Tartu Ülikooli lõpetanud ja kandidaadikraadi omandanud, ent tema teaduslikud huvid kaldusid juba mitu aastat rahvaluule poole ning ta soovis jätkata õpinguid Helsingi Ülikoolis. Helsingit võib pidada tollase maailma fenougristikapealinnaks ning sealsetes akadeemilistes ringkondades tunti teiste soome-ugri rahvaste kõrval huvi ka eestlaste vastu. Kallas oli Soomest vaimustunud juba oma esimesel külaskäigul kevadel 1889 (Pino 1998: 22).

26. oktoobril 1892 kirjutas äsja Soome õppima saabunud Kallas Helsingist Jakob Hurdale, kellega oli selleks ajaks juba vana tuttav. Ta viitas Postimehes ilmunud artiklile ja avaldas valmisolekut võtta ette uurimisreis Vitebski kubermangu eestlas-

[2] *National revival* on Hrochi termin. Ta tunnistab, et see pärineb 19. sajandi rahvuslaste sõnavarast, ent ütleb, et kasutab seda metafoorilises tähenduses (Hroch 2000: XIII).

[3] Kõik tekstis ära toodud kuupäevad kuni 1918. aastani järgivad vana (Julius) kalendrit.

[4] Muusikatarvete kaupmees Karl August Leopas.

[5] Põhiliselt saksakeelses akadeemilises kirjasõnas oli küll ka varem ilmunud juhuslikke pudemeid eestlastest Poola Liivimaal ehk Latgales, mis kuulus tollase administratiivjaotuse järgi Vitebski kubermangu, aga need ei leidnud laiemat kõlapinda. Siinkohal olgu neist tööddest mainitud järgmised: A. Brandt, Polnisch Livland und dessen Bewohner. – *Das Inland*, 1845, nr 26–27; G. Manteuffel, Polnisch Livland. – *Livländische Gouvernements-Zeitung*, 1868, nr 126–144 (anti 1869 Riias välja ka eraldi raamatuna); M. Veske, Über die Witebskischen Esten. – *Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat*. Dorpat 1877. Band VIII, Teil IV, S. 29–33. Postimehe (10. september 1892) andmeil kirjutas Mihkel Veske Vitebski kubermangu eestlastest ka ajakirjas Oma Maa (1884), kuid see ei pärvinud ilmselt laiemat tähelepanu.

te juurde. Hurt oli asjaga kursis. Soome rahvaluuleteadlane Kaarle Krohn⁶ oli juba sama aasta mais Hurdale saadetud kirjas mõtet avaldanud, et keegi tuleks Vitebski eestlasi uurima saata. Krohni info sellest rahvakillust pärines arvavasti saksakeelsest akadeemilisest kirjasõnast (vt allmärkus 5). Tookord polnud Hurdal head kandidaati käepärast, aga sügisel said Krohn ja Kallas Helsingis kokku ning Hurdal jäi üle vaid noort kaasmaalast ja kaastöölist soojalt soovitada (Hurda kiri Krohnile, 22.12.1892, tsit Tedre 1998: 141–142). Aprillis 1893 tegigi Krohn Soome Kirjanduse Seltsile ettepaneku saata Oskar Kallas suveks Vitebski kubermangu katoliiklikelt eestlastelt rahvaluulet koguma ja seltsi koosolek otsustas eraldada selleks reisiks 250 marka. Uudist vahendas ka 26. aprilli Postimees ning rõõmustas, et seda „Eestirahwa unustatud suguharu“ tähele panema hakatakse. 3. mail teatas sama ajaleht ekslikult, et „cand. herra O. Kallas“ läheb Vitebski kubermangu eestlaste juurde dr Setälä⁷ seltsis. Samas tõi innukalt asja kallale asunud noor teadusmees ära Vitebski statistikakomiteest saadud esialgsed andmed eestlaste arvukusest ja paiknemisest selles piirkonnas. (Postimees, 26. aprill ja 3. mai; vt ka Kallas 1893, 4. juuni; Pino 1998: 32–35; Tedre 1998: 141–142)

Millised olid Oskar Kallase eeldused Lutsi maarahva uurimiseks ja tutvustamiseks? Oskar Philipp Kallas sündis 13. oktoobril 1868 Saaremaal Kaarmas sealse köstri ja kihelkonnakooliõpetaja Mihkel Kallase pere kuuenda lapsena. Tema algseks koduseks keelekeskkonnaks oli põhjaeesti murrete hulka kuuluv saare murre. Raamatuid luges ta nii eesti kui ka saksa keeles, haridustee kujunes aga hiljemalt

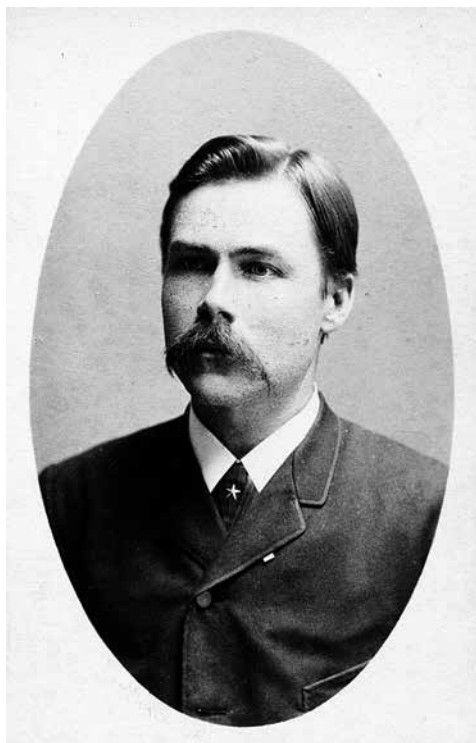

Foto 2. Noor Oskar Kallas.

Foto: KM EKLA, A-71:74

[6] Kaarle Krohn (1863–1933) oli soome rahvaluuleteadlane, folkloristika professor Julius Krohni (1835–1888) poeg esimesest abielust. Oma teisel reisil Soome, suvel 1892 oli Kallas tutvunud Kaarle venna, helilooja ja muusikateadlase Ilmari Krohniga (1867–1960), kes nõustus olema eestlastest reisiseltskonnale teejuhiks. Võimalik et Kallas tutvus Kaarle Krohniga juba tollal, kindlasti said mehed aga kokku sügisel 1892, kui eestlane Helsingisse ülikooli tuli ning hakkas muuseas käima ka Kaarle Krohni loengutel soome rahvaste mütoloogiast. (Pino 1998: 30–33; Tedre 1998: 140) Aino Krohn, kellega Oskar Kallas aastal 1900 Helsingis abiellus, oli Julius Krohni tütar teisest abielust ning Kaarle ja Ilmari poolõde.

[7] Eemil Nestor Setälä (1864–1935) oli soome keeleteadlane. Oskar Kallas tutvus temaga juba suvel 1892. Sama aasta sügisest kuulas ta Helsingi Ülikoolis Setälä loenguid soome-ugri keeltest. (Pino 1998: 31–33)

alates Kuressaare gümnaasiumist valdavalt saksakeelseks. Kuni 1890. aasta lõpuni pidas Oskar Kallas päevikut ja isiklikku kirjavahetust saksa keeles, siis toimus teadlik ja otsustav pööre eesti keele poole. Lõunaeesti murretega puutus Kallas kokku nii Tartus ülikoolis õppides kui ka Rõuges pastoriametit pidavat venda Rudolfit külastades, aga tundub, et kohalikele keeleeripäradele ta erilist tähtsust ei omistanud. Kallas vaatas murdeid läbi kaasaegse eesti rahvosluse prillide ja nägi eesti kõnekeele piirkondlikke variante. Ta sai Tartu Ülikoolist hea keeleteadusliku hariduse (klassikaline filoloogia) ning õppis seejärel Helsingis rahvaluulet ja läänemeresoome keeli. Oskar Kallas pärines haritud ja suhteliselt heal järjel perekonnast. Ülikooli astudes liitus ta kohe ka Eesti Üliõpilaste Seltsiga (EÜS) ning sai küllalt kiiresti omainimeseks nii eesti kui soome humanitaarharitlaskonnas ja akadeemilistes ringkondades. Ta oli Jakob Hurda kaastööline ja hea tuttav ning lähedalt seotud Postimehe toimetusega. 1892. aasta lõpus ajalehe juures tööle asunud Jaan Tõnisson oli Kallase ülikooli-, seltsi- ja aatekaaslane.

Niisiis oli Oskar Kallas välitööks Vitebski kubermangus kaunis kenasti ette valmistatud ja hästiarenenud seltskondlik suhteniidistik ning sidemed ajakirjandusega võimaldasid tal ka avalikkust oma tegemiste ja saavutustega pidevalt kursis hoida. Minekut motiveerivaiks tungideks olid tõenäoliselt eneseteostustarve, auahnus ja seiklushimu. Oskar Kallas oli tol kevadel 24-aastane.

Eesti- ja Liivimaa talupoegi, nende eluolu, keelt ja kultuuri (eeskätt rahvaluulet) oli uuritud juba 18. sajandi II poolest alates. Valgustusajastust võrsunud riigiteadused põimuvad seejuures romantismiga. Algul olid huvitundjaks põhiliselt saksa soost estofiilid, hiljem üha kasvaval määral ka eestlaste endi seast põlvnevad haritlased. (*Eesti rahvakultuur* 1998: 15)

Euroopa väikerahvaste rahvuslikke liikumisi võrdlevalt uurinud Hroch nimetab sellist teaduslikku huvi „rahvusliku taassünni“ A-faasiks. See tähendab rühma haritlaste kirglikku huvi mingi piirkonna rahva keele, kultuuri ja ajaloo vastu. Uurijate tegevusel pole nende kaasajal erilist ühiskondlikku kõlapinda ning sellel puudub poliitiline mõõde. Järgneb B-faas, mille vältel rahvuslikult meeletatud haritlased püüavad oma ideid süstemaatilise rahvusliku kihutustöö abil massidesse viia. Kui haritlaste propaganda on tulemuslik, siis levib rahvuslik identiteet, toimub massiline „rahvuslik ärkamine“. Teisisõnu jõuab rahvuslik liikumine C-faasi, sünnib rahvus. (Hroch 2000: 22–24)

Oluline on silmas pidada, et ajalooliste olude erinevuse tõttu jõuavad erinevad rahvad nendesse arengufaasidesse erinevatel aegadel. Faaside kestus võib olla erinev ning nad ei järgne üksteisele paratamatult. Näiteks otsustav B-faas võib osutada edutuks ning C-faasi ei jõutagi. Lisaks on faasidevahelised üleminekud hajuvad. Hrochi järgi sisenesid eestlased B-faasi millalgi 19. sajandi keskpaiku ning jõudsid sajandi lõpuks B- ja C-faasi piirile (Hroch 1995: 285). A-faasis alguse saanud teaduslik huvi eestlaste vastu omandas B-faasis uued mõõtmed ning selle sisu muutus. Rahvuslikult meeletatud eesti päritolu haritlased uurisid nüüd „oma“ rahvast ega lähtunud enam üksnes „puhtteaduslikest“, vaid ka rahvuslikest huvidest. Rahvuslike ja teaduslike huvimid on selles kontekstis üldse väga raske eristada, need segunevad. Võib öelda, et rahvuslus rüütas end teaduse autoriteediga, et näida usutavam, ent see protsess polnud ilmselt teadlik. Rahvuslikult meeletatud teadlased

olid oma teadustöös reeglina täiesti siirad. Sündisid nn rahvusteadused. Oma rahva, selle keele, kultuuri ja ajaloo uurimine pälvisid rahvuslikult meeletatud seltskonna tunnustuse kui isamaatöö. Tegeleti rahva mineviku ja olevikuga, kuid silmas peeti tulevikku, anti oma panus rahvuse ehitamisse.

Vitebski kubermangu eestlasi uurima valmistuv Oskar Kallas ei seisnud niisiis mitte üksi, vaid oli juba aastakümnete eest alanud traditsiooni edasikandja. Hrochi järgi tähendab „rahvusliku taassünni“ edukas A-faas muuseas seda, et tulevane rahvus eristatakse selgelt oma naabritest (Hroch 2000: XV). Teisisõnu vajatakse selget ülevaadet sellest, kes oleme „meie“, kuhu ulatub „meie“ territoorium ning kui palju „meid“ on. Eestlaste puhul polnud see 19. sajandi lõpuks veel päriselt selge, aga töö käis ja selle tulemused pakkusid avalikkusele huvi. See, et Eestimaa kubermangu ja Liivimaa kubermangu põhjapoolse osa rahvastiku põhimassi moodustasid erinevaid murdeid kõnelevad eesti talupojad, oli üldiselt teada. Kas neid on veel kuskil? Fr. R. Kreutzwald rääkis juba 1848. aastal Pihkva „eestlastest“, kes edaspidi setudena tuntust kogusid (Kreutzwald 1953: 105, 108). Audru pastor R. H. von Holst avaldas aastail 1895–1896 Ristirahva Pühapäevalehes ja Olevikus ülevaateid eesti asundustest Venemaal. Aastal 1900 ilmus Tartus Postimehe kirjastusel J. Meomuttele raamat „Eesti asunikud laialises Wene riigis: esimene katse sõnumid kõikide Eesti asunduste üle tuua“. Ühelt poolt paigutus Oskar Kallase (ja eesti avalikkuse) huvi Lutsi ja hiljem ka Kraasna maarahva⁸ vastu just sellesse konteksti. Eesti rahvateadlaste tähelepanu pälvisid need rahvakillud aga ka muudel põhjustel.

19. sajandi II poolel moderniseerus Eesti küllalt kiiresti ning see tõi kaasa muutusi ka rahva elulaadis. Traditsiooniline kultuur hakkas kaduma, mõnel pool loobuti juba nn rahvarõivaste kandmisest, vanad laulud vajusid unustusehõlma. Leidis haritlasi, kes mõistsid, et kui tahetakse rahvuslikust vanavarast midagi teaduse ja tulevaste põlvete tarvis päästa, siis tuleb tegutseda ruttu. Levis idee eesti muuseumist. 1888. aastal algatas Jakob Hurt ülemaalse rahvaluule kogumise kampaania, mille käigust anti tagasisidet ajalehtede vahendusel. Rahvaluule sabas hakati tähelepanu pöörama ka ainelisele vanavarale. (*Eesti rahvakultuur* 1998: 15–17) Vastavad teadusharud (folkloristika, etnograafia) olid alles sündimas ning polnud veel selgelt eristunud. Huvituti võimalikult vanast ning seda arvati leiduvat keskustest ja tsivilisatsioonist kaugemal, kõrvalistes paikades. Rahvuslikult meeletatud haritud mehed, kes uskusid kultuuri ja progressi, siirdusid vaevarikastele välitöödele kaugetes kolkaküladesse, sest uskusid, et sealse, esialgu veel harimatu rahva juures on varjul ürgse rahvakultuuri hinnalisimad pärlid – võtmed rahvuse minevikku ja tulevikku. Jakob Hurt väljendas seda arusaama sotsiaalmajanduslikus arengus ülejäänud eestlastest mõnevõrra mahajäänud setude näitel: „Setu rahvas ehk Setukezed on oma arvu poolest küll üks pizukene oza Eesti rahvast [...], aga Eesti muinasaja ja izeloomu tundmizeks on nemad väga tähtsad. Nemad on ezivanemate vanast uzust ja arvamizest, kombetest ja viizidest palju kindlamine kinni pidanud kui kõik tõized Eestlazed, tänase päevani.“ (*Setukeste laulud* 1904: V)

Ka Lutsi maarahvas pakkus teadlastele huvi eelkõige oma isoleerituse ja arhailisuse tõttu. Nad olid nagu mingi ajamull, milles usuti olevat kasvõi osaliselt säilinud

[8] Pihkva kubermangus elanud Kraasna maarahvast külastas Oskar Kallas 1901. aastal. Tema uurimus „Kraasna maarahvas“ ilmus Helsingis 1903.

Eestis juba kadunud minevik. Mainitud kirjas Jakob Hurdale (26. oktoober 1892) arvas Kallas, et Vitebski eestlaste käest peaks saama üles kirjutada palju vanavara, „sest et nad kaunis madalal hariduse järjel on, vist niisama kui Pihkva Eestlased“ (tsit Tedre 1998: 141). Selles kontekstis oli harimatus niisiis trump, mis aga moderniseerumise käigus kaduma pidi. Saarekesena võõraste rahvaste seas elavale Lutsi maarahvale tähendas see kardetavasti assimileerumist. Oma raamatu eessõnas kirjutas Kallas selle kohta nii:

Ärgu pandagu imeks ega pahaks, kui mõni asi ehk liig tähtsusetu näib olema, mõni lauluriisimeke liig puudulik: ta on uurimisele ometi ehk tähtsa oma vanuse poolt – palju aastaid on Lutsi Maarahaos lahus elanud sugurahva suuremast hulgast –, ta aitab ehk ühes tunnistada, et ka väikene väikese rahva killukene kesk võõraste rahvaste ja keelte seas mitte korraga kadunud ei ole, vaid visa on omast kinni pidama, olgu küll et ta viimati laene alla jääb, suurde merde kaob, upub. (Kallas 1894b: 6)

Allikad, mis võimaldavad saada ülevaate Oskar Kallase Lutsimaa reisist on järgmised. Esmalt Kallase välitööpäevikud, kuus vihku ekspeditsiooni käigus enda tarbeks tehtud segasevõitu märkmeid, mis on tema avaldatud töödes õnneks üsna ammendavalt ära kasutatud.⁹ Teiseks Kallase koostatud suureformaadiline kaustik „Minu elust“ (KM EKLA f 186, m 129:2). See on omalaadne segu päevikust ja selle pidajaga seotud ajaleheväljalõigetest. Sealt saab teada, millal ja kustkaudu Kallas Lutsimaale reisid ja sealt lahkus, sest noormees pani kõik oma sõidud hoolega kirja. Kõige paremat teavet välitöö käigust ning ettetulnud probleemidest saab kahest Kallase avaldatud tekstist – juba reisi ajal Postimehes ilmuma hakanud kolmeosalisest artiklitesarjast „Maameestest“ (4. ja 5. juuni ning 9. juuli 1893) ja raamatust „Lutsi maarahvas“ (1894). Mõlemad kirjutised räägivad põhimõtteliselt samast asjast, esimene on lihtsalt kirjutatud kergemas ja vaimukamas, nii-öelda rahvalikus stiilis, teine aga akadeemilisemas ja vaoshoitumas. Raamat on muidugi palju pikem ja põhjalikum, kuid välitööde kirjelduse osas pole mahuerinevused kuigi suured.

Oskar Kallas oli eeskätt folklorist,¹⁰ ent kuna Vitebski kubermangu eestlased olid (teadus)avalikkusele alles tundmatud, siis tuli tal lisaks rahvaluulele välja selgitada ka nende arvukus, paiknemine, keelised eripärad ja sotsiaalmajanduslik olukord. Nagu öeldud, teadusdistsipliinid olid alles lapsekingades ja eristumata. Niisiis oli see omamoodi rahvuslik-teaduslik (rahvusteaduslik) luureretk äsjaavasatatud suguvendade juurde, ühemehe kompleksekspeitsioon.

1893. aasta mai keskpaigaks tuli Oskar Kallas Helsingist Tallinna kaudu Tartusse, kust sõitis rongiga edasi Võrru ja peatus paar päeva vend Rudolfi pool Rõuges. 18.–19. mail sõitis ta Võrust rongiga Pihkvasse ning sealt edasi lõuna poole kuni Kärsava (Korsovka) jaamani. Ludzasse tuli minna jala, sest raudtee sinna tollal veel ei ulatunud. Välitööd Lutsimaal kestsid 19. maist 21. juunini. 21. juunil lasi Kallas end hobuküüdiga Rēzeknesse tuua ja sõitis sealt raudteed pidi Daugavpils kaudu

[9] Need vihikud, mõned reisiga seotud dokumendid ning ajaleheväljalõiked on hoiul Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis (O. Kallas. Lutsi 1893, mapid I–II).

[10] Oskar Kallasest kui folkloristist vt Tedre 1998.

Üks kuulus välitöö ja selle pikk vari: Oskar Kallas, Paulopriit Voolaine ja Lutsi maarahvas

Riiga, kust aurik ta jaanilaupäeva õhtuks kodusesse Kuressaarde toimetas. (KM EKLA f 186, m 129:2, l 83–84, 156)¹¹

Oskar Kallas reisis Ludza maakonnas kui haritud härrasmees, noor rahvuslikult meelestatud rahvaluuleteadlane, kes hingas kiiresti moderniseeruva maailmaga ühes rütmis. Lutsi maarahvas seevastu koosnes pea eranditult üsna arhailistest talupoegadest, kes asustasid ühiskondlikus arengus Soomest ja Balti kubermangudest märksa mahajäänumat ääremaad. Nende ligipääs haridusele oli väga piiratud. Modernsed ideed olid sisuliselt tundmatud ja kokkupuutel suhtuti neisse võõristuse ja umbusuga. Eesti- ja Liivimaa talupoegi, endist „maarahvast“ oli selleks ajaks mõjutanud juba oma neli aastakümnet rahvuslikku valgustustööd ning teadmine sellest, et ollakse „Eesti rahvas“ ehk „eestlased“, oli tungimas ka kõige kaugematesse kolgastesse. Lutsi maarahvas oli vastavast propagandast täiesti puutumata.¹² Kallase välitöö teaduslikke eesmärke ja nendega põimunud rahvuslikke püüdlusi ei mõistnud sageli isegi kohalikud ametnikud, talurahvast rääkimata. Kui kodumaal aitasid rahvaluule ja muu vanavara kogumisele teed sillutada mõne lauliku koolis käinud sugulase või kohaliku koolmeistri selgitused ning ka ajalehtede kaudu tasapisi levitav „vaimuvalgus“, siis Lutsimaal oli pind täiesti ette valmistamata. (Kallas 1894b: 57–58) Toon siin ära mõned uurija ja uuritavate vahel haigutavat kultuurilist lõhet iseloomustavad tsitaadid.

Rahvas mu reisi otstarbest muidugi aru ei või saada, iseäranis siin, kus kõige walla (10.060 inimese) pääle üks kool „olla“. Kus? seda ei teatud selgesti ütelda. [...] Et ma oma reisi „rahwakasu“ pärast ettevõtnud, sest ei tahtnud nad kuuldagi, olgu küll, et – minu teada vähemalt – keegi neist „Linda“ seltsi osatähti ostnud ei ole, ei eluajal ka Kirjameeste-seltsi liige olnud. Ütlesin siis, et mul niisugune teenistus (служба) on, et kirjutama pean, kas tee mis tahad. (Kallas 1893, 5. juuni)

Mõnes kohas olin ka „tark, tietäjä, nõid“ j. n. e.; pakuti mulle kanu ja mune, et peopesast tulewikku kuulutaksin, paluti rohtu kurja-silma ja nõidmise vastu. Taskuraamatust olivad mul Eesti külade nimed ülestähendatud, ka mõne laulja nimi, kellest siin ja sääl kuulnud: kui siis raamatusse waatasin ja küsisin, kas neil see ja see mees olla, siis oli mu ilmsüüta taskuraamat muidugi nõiaaraamat, sest kust nimed muidu sinna sisse said. (Kallas 1893, 9. juuli)

Kallase reisi eesmärgi kohta küsiti küll sageli, kuid vastust usuti harva. See jäi väljapoole maakonnarahva maailmapilti ega jõudnud lihtsalt kohale.

Teaduslik otstarbe vastata – see oli rahva kohta suu kulutamine, kui juba keegi kirjutaja mu sellekohase seletuse pääle sõbralikult naeratades küsis, miks ma ennast põhjuste otsimisega asjata vaevan; ta olla ometi ammu juba aru saanud, et mul iseäranis salaplaaned ja ülesanded täita on, miks siis muidu kolm hobust, ja уз зыбернуу¹³ saadetud? (Kallas 1894b: 59)

[11] Eesti Üliõpilaste Seltsi vastasutatud muuseumile mõeldes tõi Kallas Lutsimaalt kaasa ka mõned etnograafilised esemed. 1909 või 1910 deponeeriti need Eesti Rahva Muuseumisse ning alles on neist tänaseks vaid neli: tuleraud, kõlad vöö kudumiseks, nuuskubakatoos ja palvehelmed (ERM A 292: 88, 103, 107, 316). Ülejäänud (tubakakott, linik, käterätt, kahed kindad ja kolm skapulaari) on kaotsi läinud. Asjade eest maksis Kallas nende endistele omanikele kokku 1,5 rubla, osa sai tasuta.

[12] Sarnane oli olukord ka Setumaal. Sealgi nimetati end „maarahvaks“ ja öeldi oma keele kohta „maakiil“. Selle kõrval ja asemel oli levimas etnonüüm setu. (Jääts 1998: 40)

[13] kubermangust

Uurimisreis ei saanud toimuda ilma võimude loata. Oskar Kallasel oli Vitebski kubernereri vürst Dolgorukovi allkirjaga dokument, mis kohustas kohalikke politseivalitsusi andma vajadusel tema käsutusse kolm küüthobust ühes saatjaga. Ilma sellise paberita poleks noort teadusmeest tõsiselt võetud ja tema eesmärgid jäänuks saavutamata. Kallas kasutas seda seisundit ära niivõrd, kui see talle kasuks tuli, ent vahel tekitas „ametlik“ staatus ka probleeme ja mõjus kontraproduktiivsena. Vahel tahtsid kohalikud kordnikud ja kirjutajad maarahvast administratiivsete jõumeetmetega koostööle sundida ning neid tuli talitseda. Lutsi maarahvas oli õppinud ametimehi umbusaldama ja kartma – midagi head polnud kohalike võimude tähelepanust ju kunagi tulnud. (Vt Kallas 1893, 5. juuni; Kallas 1894b: 58)

Lutsi maarahvas oli juba 19. sajandi lõpul assimileerumas ja nende keel taandumas. Naaberrahvad, eeskätt latgalid, keda etniliste segaabiellude levides elas küllalt palju ka traditsioonilistes maarahva küldes ning kelle mõju laste kasvatamisele ja nende keelelisele orientatsioonile oli suur, suhtusid maarahvasse ja tema keelde sageli üleolevalt ning panid neid naeruks. Maarahvas oli psühholoogilises kaitse seisundis. Kallase huvi kohaliku eesti murde ja rahvalaulude vastu tuli neile ootamatult ning sellesse suhtuti kahtlustavalt. Kardeti, et neid, kes veel esivanemate keelt ja laule oskavad, ootavad ees mingid repressioonid, näiteks küüditamine. Sellel pinnal levisid mitmesugused kuulujutud ning tekkisid pinged. (Vt Kallas 1894b: 59–61)

Kuna parajasti oli levimas mingi laste kõhutõbi (vt Voolaine 1943), siis peeti kahtlast võõrast näiteks Kirbanis (ka Kirbuküla, Škirpāni) koolerakülvajaks.

Iseäranis wanad naesed oliwad wirgad uusi põhjusi wäljamõtlemä, miks ma tulnud – kõik kes mõistawad, wiidakse sinna maale, kus koolera inimesed ärawõtnud; kõik kes mõistawad, wiidakse Peterburi ja „keidetäs siibist“ (keedetakse seebiks)... „Sina oled koolerakülvaja,“ karjusiwad nad mulle suu sisse, ja tõstsiwad rusikat. [...] meestel ei olnud koolera wastu midagi – sest „sis iks kuningas andj wiina muidu.“ Mõnikord aga ei aidanud kõik waigistamine midagi, ainuke wastus oli: „as na snat po iggaunskat, я не понимаю почухонски.“¹⁴
(Kallas 1893, 5. juuni)

Lutsi maarahva seas elas edasi talupoegade traditsiooniline usk heasse tsaari, kes lihtsalt ei tea, kui kehv on tema armaste alamate elu õelate mõisnike ja ametnike voli all. Kui levis kuuldus, et neid uurima tulnud noor ja nägus härrasmees on keisri perekonnaliige, poeg või koguni tema ise, siis seostusid Kallasega ootused ja lootused ning talle hakati esitama mitmesuguseid kaebusi ja palveid kehva elujärje parandamiseks. Uurijale pakuti süüa-juua, sest loodeti, et helde kostitaja soove võetakse hõlpsamini kuulda. Tähelepanu väärrib, et talupojad omistasid keisrile üleloomulikke võimeid ning üks tema kohta kasutatavaid nimetusi oli „maajumal“¹⁵ (vt Kallas 1894b: 60–61).

Saanud kinniwijjad wallamajast peatäie tõrelä, et nad „kubermangust saadetud“ mehega nii ümberkäia julgenud, siis löi asi teiseks: siis olin korräga „kuninga poeg“, kes tulnud

[14] Ma ei oska eesti keelt.

[15] „Maajumala“ ehk keisri taevase vastena mainib Lutsi maarahva kultuuri hea tundja Paulopriit Voolaine oma näidendis „taevajumalat“, täpsemalt tema poega (Jeesus Kristust) (Voolaine 1933: 32).

Üks kuulus välitöö ja selle pikk vari: Oskar Kallas, Paulopriit Voolaine ja Lutsi maarahvas

olla nende hädasid vaatama ja parandama. Mis wastupuiklemine aitas? Kalendri kaane pääl oli mul kaks pildikest, need olivad muidugi ka „kuninga ladsõ“ ja täiesti minu nägu. Mis tunnistust meil veel waja? Teine sõna oli, kui keegi kõnelema hakkas, et ta oma hädade üle kaebas: ei ole maad, ei metsa, ei kohta, kuhu Jumalat paluma lähed. Mõnikord kas wõttis jalge ümbert kinni ja andis suud.

Keisri üle olivad arvamised wähe imelikud: Kuningas (sõna K e i s e r on tundmata) mõistab kõik keeled, mis maailmas on; kuningas on igas kohas maailma pääl olnud. Kui juba arwamine kadunud oli, et ma „kuninga poig“ olla, paluti mind ometi veel palwekirju kuninga kätte üheswõtta, sest et ma ometi „Peterburi poole reisida. (Kallas 1893, 9. juuli)

Küsimisi maakeele kohta seletas rahvas endale nüüd sellega, et keiser mõistab kõik keeled, aga maakeelt veel mitte ning tahab selle ka ära õppida. (Kallas 1894b: 59)

Lutsi maarahvas oli valdavalt katoliiklik ning traditsioonilisele agraarühiskonnale (rahvusluse eelsele ajastule) iseloomulikult domineeris neil religioosne identiteet etnilise üle. Ajal, mil Kallas neid külastas, puudus neil selge teadmine sellest, et nad eestlaste hulka kuuluvad (vt Kallas 1894b: 8).¹⁶ Usulisi käske ja keelde võeti 19. sajandi lõpuaastate Lutsimaal veel väga tõsiselt ning kohalikud katoliku preestrid (*ksjonsid*) olid maarahvale suurimaks vaimseks autoriteediks. Tee inimeste südamesse käis sealmail vaimulike kaudu, ent need ei usaldanud esialgu võimude heakskiidul võõrsilt saabunud uurijat. Kallases kahtlustati nuhki. Taustaks oli tsaarivõimude vaenulik suhtumine valdavalt poolakeelset kõrgkultuuri esindavasse katoliiklikku vaimulikkonda Läänekubermangudes pärast 1863. aasta Poola ülestõusu. Kallas oli luterlane, aga kuna Lutsi maarahva teadmised sellest usust olid üsna ebamäärased, siis päästis suhete hilisem laabumine kohalike preestritega teda talupoegade usulisest hukkamõistust ning aitas nende usaldust võita. (Vt Kallas 1894b: 58–59)

Too aga välja, mis mõistad – õpetas mees oma naest – ezi ma näi, ku to ezändä poig ksondza man õdaglist võtt. (Kallas 1894b: 58–59)

„Laulujaht“ polnud lihtne töö ja uurijal tuli oma eesmärkide saavutamiseks sageli kavalus appi võtta.

Kui kuhugile talusse sisse läksin, siis wõisin kindel olla, et minuti kahe kolme pärast tuba inimesi täis oli. Nii kui ennewanast mul Eestis raske oli wanamutrite suust laulu wäljasaada,

[16] Huvitav, et Lutsi maarahvast ei osanud üheselt eestlastega seostada ka I ülevenemaalise rahvaloenduse (1897) läbiviijad. Osa maarahvast pandi kirja kui *финны*. See venekeelne sõna tähistas tsaariajal lisaks soomlastele meie mõistes ka „soome sugu rahvaid“ üldisemalt. Ludza maakonnas oli selle kohalikuks rahvalikuks vasteks ilmselt *чужна*. Kokku elas rahvaloenduse andmeil Ludza maakonnas (sh linnas) 555 eestlast ja 155 soomlast, ent 365 eestlast ja 10 soomlast olid luterlased ning seega ilmselt hiljutised sisserändajad Eestist (ja võib-olla ka Soomest või Ingerimaalt). Katoliiklastest eestlasi ja soomlasi oli vastavalt 74 ja 141 ning õigeusklikke eestlasi 114. (*Perepis...* 1903, tabelid XIII, XIV) Need „soomlased“ kuulusid ilmselt Lutsi maarahva hulka, sest mingeid muid katoliiklikke soomlasi Latgalest teada pole. Õigeusklike eestlaste seas võis olla ka hiliseid sisserändajaid Eestist. Niisiis ei anna loendusandmed Lutsi maarahva arvukusest täpset teavet. See võis olla 250–300. Oluline on silmas pidada, et inimeste etniline kuuluvus määrati tookord emakeele alusel. Kallase järgi on Lutsi maarahva suuruseks 4387 inimest, ent eesti keelt mõistis neist vaid 800, sealhulgas need „kestast vaevaga jagu saavad.“ (Kallas 1894b: 15, 17)

nii siin, et ülepea poole sõnagi kõneleksiwad. Kui suu lahtitegiwad, siis plahwatas toatäis rahwast naerma. Mul oli wana politika, et kõigepealt piima-leiba palusin ja nii pikkamisi sõin, kui müüriseppe töö waheajal. Kui inimesed siis veel läinud ei olnud, siis heitsin puhkama; mõnikord nagu piilutasin silma ja nägin rõõmuga et üks tõise järele wälja wenis; kui siis õhk natuke puhtamaks oli saanud, oli ka mul teewäsimus mööda ja wõisin tööle hakata. (Kallas 1893, 4. juuni)

Paljud naised lihtsalt kartsid võõrast härrat. Mõni ei julgenud temaga üksi tuppagi jääda. Peljati nimelt, et Kallas tapab ära.

Ja sagedasti juhtus, et inimesed kui haavalehed ees värisesiwad, kui nendega juttu tegin, iseäranis veel, kui paberi wälja wõtsin, et mõnda kirja pista. Viimase kartuse põhi on küll see, et neile paberi tarvitus iseäranis selle külje poolt tuttav on, et sinna protokoll pääle kirjutatakse, mille järeldused sagedasti kibedad on. (Kallas 1894b: 60)

Väärt abimeheks maarahva mõistmatuse, umbusu ja hirmude hajutamisel olid kingitused ja raha.

Pääle sõna pidid ikka käe pärast olema: paberossid, maiuse asjad, ninatubakas (selle nuuskamine on siin õige moodis), wiin, raha. Raha iseäranis ülendas sõna mõju. Mõnikord nõuuti otsekohe jutu ehk laulu pealt nii ja nii palju, ja liig palju. Ütlesin mina laulikule, et ta tööga poolt sellest päewas ei teeni, mis minult lühikese aja eest nõuab, siis oli vastus valmis: „Jutusid, laulukeizi ütelda, waja mõtelda, mõtelda waja – pea hiirust jäät;¹⁷ a künda – mes? – nii tõuka ja tõuka!“ (Kallas 1894b: 62)

Kui laulikute meele- ja keelepaelad lõpuks igasugu võtete abil valla päästa õnnestus, siis laskis uurija laulud endale tavaliselt kaks-kolm korda ette kanda ning pani need kuulmise järgi hariliku pliiatsiga vihikusse kirja. Kallaski leidis sageli, et on selle tööga hiljaks jäänud.

Igas külas pea teati mulle lauliknaesest ehk -mehest jutustada, kes neid ülilpalju mõistnud ja ööd otsa laulda wõinud – ainus kahju, et ta mõne aasta eest surnud. (Kallas 1894b: 62–63)

Välitööd olid Kallasele emotsionaalselt rasked ja koduigatsus tuli tasapisi peale. Lõpetuseks ta kirjutas: „Esmaspäeval enne Jaanipäeva sain Viitebski pool tööga valmis; olin ausasti tööd teinud, olin ka nii väsinud, et palju enam ei oleks jäksanud“ (KM EKLA f 186, m 129:2, l 83). Ta oli harjunud teistsuguste elamistingimustega¹⁸ ja tundis puudust privaatsusest. Lutsi maarahvas elas kogukondlikku elu. Kallase visiit oli suursündmus ja noor teadusmees pälvis maarahva järgitu tähelepanu. Pikapeale muutus see koormavaks.

Ei salapolitsei oleks nii hästi teada wõinud, mis ma küsinud, mis ma ütelnud, kui sinne rahvas. Iga sõna, iga teo üle räägiti, peeti nõuu, otsustati. Inimesed olivad kõik rahutumad, kihamas, kahamas. „Ega see seks jää; nüüd midagi tulemas on, kas hääd, kas paha!“ [...] Üksikut tuba oli raske saada. Oli mul see õnneks läinud, et ehk enne rahva tulekut ukse kinni sain, siis ma kedagi sisse ei lasknud. Selle eest nägin tundi kaks, kolm silmi ja ninasid aknate taga, ukse pragude vahel; lae pääl kolistati ja otsiti piiluauku, seina ja lae palkide vahelt kraabiti sammalt ära, korda kaks litsuti nii ukse pihta, et lukk murdus. (Kallas 1894b: 61–62)

[17] Pea läheb halliks ehk hiirekarva.

[18] Näiteks Helsingis oli Kallas korteris professor J. R. Aspelini pool (Pino 1998: 33).

Üks kuulus välitöö ja selle pikk vari: Oskar Kallas, Paulopriit Voolaine ja Lutsi maarahvas

Varsti pärast Lutsimaalt naasmist saatis Kallas sealsele maarahvale paar raamatut. Parema puudusel olid need võrukeelsed ja saksa tähtedega trükitud (gooti kirjas). 25. jaanuaril 1894 saabus talle kiri Andrei Petrovilt (Andri Petrow).¹⁹ Valdavalt venekeelses kirjas tänatakse südamest saadetud raamatute eest, kuid kaevatakse, et neist on väga raske aru saada – kes mõistab keelt, ei mõista tähti ja vastupidi. Kallas tegi sellest kirjast Postimehele väikese nupukese (Kallas 1894a), millele lisas kirja lutsimurdelise lõpu ühes tõlkega kirjakeelde. Kiri lõppes sõnadega: „Jää terweni, suur esänt, Hilip Mihailovits.“²⁰ Niisiis ei rajanud Paulopriit Voolaine hiljem oma Kallase kultust päris tühjale kohale.

Oskar Kallase jaoks oli Lutsimaa välitöö kahtlemata edukas ning tuli karjäärile kasuks. Ta võis ettekandeid pidada ja artikleid avaldada ning pälvis seega akadeemiliste ringkondade ja avalikkuse tähelepanu nii Eestis kui Soomes. 1894. aastal ilmus Helsingis Oskar Kallase esimene kaalukam teos „Lutsi maarahvas“, mida võib pidada Soome Kirjanduse Seltsi toetusel toimunud ekspeditsiooni akadeemiliseks aruandeks-kokkuvõtteks. Raamat on eesti keeles, ent Kaarle Krohni soomekeelse eessõnaga.

Kuna Helsingis välja antud akadeemiline raamat jäi laiematele rahvahulkadele raskesti kättesaadavaks, siis otsustas Postimehe toimetus seda sügisel 1895 oma lugejaskonnale kärbitud kujul, ent siiski üpris põhjalikult vahendada. Kallase töö avaldati 13-osalise järjejutuna, sageli esileheküljel. Pealkiri oli kõnekas – „Üks suure eesti rahwa oks“ (Kallas 1895, 15. september – 5. oktoober).

Aastal 1900 anti Jurjevis (Tartus) Õpetatud Eesti Seltsi toimetiste 20. köitena välja „Achtzig Märchen der Ljutziner Esten. Kaheksakümmend Lutsi Maarahva Muinasjuttu“. Raamat sisaldab muinasjuttude saksakeelseid sisukirjeldusi, osalt ka tõlkeid, ning eestikeelseid täistekste. Eestikeelsed muinasjutud avaldati ka eraldi raamatuna. Kallas oli muinasjutud eesti kirjakeelde ümber pannud. Ta arvas seda tarvilikuks, „sest et juttude keel Läti, Vene ja koguni Poola sõnadega segatud ja rikutud oli“ (Kallas 1900: 5). Keeleteadlastele need tekstid seega akadeemilist huvi ei pakkunud, laiemale eestikeelsele lugejaskonnale sobisid aga hästi.

Niisiis sai Lutsi maarahvas 19. aastasaja lõpuks Eesti avalikkusele kaunis tunnuks ja seda eeskätt tänu Oskar Kallasele, kes omakorda oli kogunud tuntuks ja autoriteeti irdunud suguvendade uurijana. Ise ta enam Lutsimaale tagasi ei pöördunud. Tema tee viis laia maailma, sealhulgas Eesti saadikuks Helsingisse (1918–1922) ja Londonisse (1922–1934). Kallasest sai tähtis ja lugupeetud mees, ent tema kontaktid Lutsi maarahvaga ei katkenud päriselt, põhiliselt seetõttu, et neid aitas elus hoida eesti haritlaskonna järgmisse põlvkonda kuulunud Paulopriit Voolaine, kellest kujunes innukas Lutsi maarahva uurija ja valgustaja.

[19] KM EKLA, f 186, m 71:32.

[20] Nimi, mille all Oskar Kallast Lutsi maarahva seas tunti ja mäletati, tuletati tema teisest eesnimest Philipp ja isanimest Mihkel.

Paulopriit (Paul Friedrich) Voolaine (aastani 1921 Pedmanson) sündis 27. septembril 1899 Võrumaal, Röpina vallas, Tooste külas talupere kuuenda lapsena. Ta õppis algul Raadama ministeeriumikoolis ja Röpina kõrgemas algkoolis, aastail 1917–1919 aga juba Tartu reaalkoolis, võttes õpilasena osa ka Vabadussõjast.

Foto 3. Noor Paulopriit Voolaine.

Foto: EAA.2111.1.13114

Sügisel 1919 alustas noormees vendade soovitusel õpinguid Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas. Temast sai EÜSi liige. 1920. aastal läks Voolaine oma huvisid järgides üle filosoofiateaduskonda, kus õppis peamiselt eesti keelt ja rahvaluulet. 1925. aastal jäid õpingud tervislikel ja majanduslikel põhjustel katki ning kõrgharidust Voolaisel omandada ei õnnestunudki. (EAA 1767.1.2152; Pino 1986: 38; *Album Academicum...* 1994: 7; Kaldoja 2003: 26–28)

Ei olnud ta õige teadlane, luuletaja ega kirjanik. Eesti entsüklopeedias ja biograafilistes leksikonides Paulopriit Voolaist ei mainita. Ainsaks mulle teadaolevaks erandiks on „Eesti avalikud tegelased“ (1932), mille kohaselt Voolaine on „hõimu- ja välishariduse tegelane“, „karskuse propageerija, pühapäevakoolide lektor“, kes on „avaldanud luuletisi ja kirjutisi mitmesug.

väljaandeis“ (lk 391). Igal juhul oli ta innukas eesti rahvuslane ja suur Lutsi maarahva sõber. Oma hariduslikult ettevalmistuselt ning akadeemiliste ja sotsiaalsete sidemete haardelt jäi ta Kallasest maha, aga pärinemine võru murdealalt (Röpina kihelkonnast) soodustas usutavasti samast piirkonnast lähtunud Lutsi maarahvaga läbikäimist ja vastastikust mõistmist.

Esimest korda käis Voolaine Lutsimaal 1921. aasta suvel Emakeele Seltsi stipendiaadina. See oli paarinädalaline murdeuurimisreis, esmatutvus. Noormees õppis siis alles ülikoolis. Nagu ta hiljem meenutas oli reisi üheks tõukejõuks Kallase „Lutsi maarahva“ (1894) lugemisest saadud elamus (Voolaine 1943). Reisimuljeid vahendas Voolaine Postimehes avaldatud artiklis „Külaskäik Lutsi maarahva juures“ (Voolaine 1921). Ta alustab üsna pateetiliselt.

Ei ole veel uhitud wõõraste rahwaste lainetest need unustatud saared kurwas Lätgallia kolgas Lutsi linna taga. Weel pole wõõrad wetewood weeretanud neid Eesti suguwendi enesete pöörtesse, jättes järele ühetoonilise mühawa rahwamere. Mõtlesin minna wiimase Lutsi maamehe matusele ja lüüa hingekella kadunutele, ammust ajast Maarjamaalt wäljaetud weljedele; kuid leidsin enese imestuseks 2 saart, kust muistne Eesti õhk mulle wastu woolas, kus kõlas wanade ja osalt noortegi suus weel elaw Lõuna-Eesti keel.

Üks kuulus välitöö ja selle pikk vari: Oskar Kallas, Paulopriit Voolaine ja Lutsi maarahvas

Voolaine viitab mitmel juhul Oskar Kallase välitöö mälestusele, mis rahva seas veel edasi elas. Muuseas on juttu ka Kallase poolt Lutsimaale saadetud raamatutest.

Sain teada, et Dr. Kallas on nendele omal ajal Tallinna murdes evangeeliumi raamatuid saatnud. Küsisin mehelt, kas alles on. Wastas poolaralt: „Olõ õi. Är piipse.“²¹ Põhja-Eesti murre on Lutsi maalastele liig wõõras. Küll saawad nad aga Lõuna-Eesti murdest wäga hästi aru.

Kokkuvõtvides lõpulausetes võib juba aimata Voolaise hilisema tegevuse programmi. „Nii on siis kõige tuntavam puudus Lutsimaal Eesti koolist ja Eesti kirjandusest. Usun, et Eesti ei unusta omi vähemaid wendi.“ (Voolaine 1921)

Augusti algupoolel 1921, üsna peatselt pärast matka Lutsimaale, sõitis Voolaine Helsingisse Oskar Kallase jutule. Viimane oli tollal Eesti saadik Soomes. Voolaine rääkis vanemale kolleegile (ja vilistlasele), et 28 aastaga on manalasse varisenud suurem osa 29 lutsilasest, kellelt ta omal ajal rahvaluulet kogus. „O. Kallas tähendas seepeale piltlikult, et ta võttis siiski maitsva piima pealt koore ära.“ Kunagi Kallasele laulnud Agata Jakimenko²² ja Härmä Jaani poolt edasi antud tervitused liigutasid härra saadikut. Voolaine jutustas ka mõttest korraldada eesti keele õpetamine mõnes Lutsimaa koolis ning plaanist tuua lutsi noori Eestisse õppima. (Voolaine 1978b)

Uuesti sõitis Voolaine Lutsimaale suvel 1925 professor M. J. Eiseni ülesandel ning viibis seal umbes kuu aega. Sügisel ilmus selle reisi tõukel kirjutatud artikkel „Lutsi maarahvas 1925. a.“ ajakirjas Eesti Kirjandus (nr 9, lk 372–379). Viimasel leheküljel vahendab Voolaine pisut ka kohalike meelitavaid mälestusi Oskar Kallase uurimismatkast. Oktoobris sõitis Voolaine taas Lutsimaale ja jäi sinna kuni juulini 1926. Järgmine visiit toimus aprillis ja mais 1927. Siis tuli pikem paus, mille vältel Voolaine tegeles põhiliselt setude harimisega. Lutsimaale naasis ta oktoobris 1930 ning jäi sinna 18 kuuks (juunini 1932). 1933–1937 elas ta armsaks saanud maarahva juures umbes poole aasta kaupa. Mida ta seal tegi? Elas kohalikes peredes, aitas neid talutöodes, kogus murret, rahvaluulet ja ainelist vanavara ning tegi rahvuslikku selgitustööd. Viimane seisnes loengute pidamises, jõulupuude ja muude tähtpäevade organiseerimises, ning katsetes korraldada eesti keele õpet kohalikes koolides ja tuua lutsi lapsed Eestisse õppima. Tundub, et Voolaise jaoks oli see eluviis. Eestis tal ju õiget ametikohta ega tööd polnud. Lutsimaal viibida võimaldasid erinevatelt teadlastelt (M. J. Eisen, E. Enäjärvi, O. Loorits jt) ja organisatsioonidelt (Akadeemiline Emakeele Selts, Piirimaade Selts, Eesti Karskusselts jt) saadud rahalised toetused. Detsembrist 1937 teda enam Lätisse ei lastud. 1934. aasta kevadel oli sealne peaminister Karlis Ulmanis võimu kindlamalt enda kätte koondanud ning valitsev rahvuslik ideoloogia omandas tasapisi autoritaarsema värvingu. Muuseas hakati senisest märksa umbusklikumalt suhtuma ka eesti hõimutegelaste askeldamisse Läti pinnal. (Vt P. Voolaine ei või... 1938; Ščerbinskis 2007: 145–146; LVVA 3235, l 131)

1920. aastate teisel poolel ja 1930. aastail avaldas Paulopriit Voolaine Eesti ajakirjanduses terve rea lutsi-teemalisi artikleid, milles kutsus eestlasi üles oma

[21] Ei ole. Piibutasime ära. Ilmselt kasutati raamatulehekülgi pläru keeramiseks.

[22] Kallas ei maini Agata Jakimenkot (u 1849–1936) oma informantide hulgas. Voolaise sõnul (1978b) on põhjuseks Agata tagasihoidlikkus.

Foto 4. Pilda valla Lociši küla elanikke kevadpühil 1926. Läti Vabariik, Ludza maakond.

Foto: Paulopriit Voolaine. ERM Fk 811:26

Lätis elavaid suguvendi mitte unustama ning kaasa töötama selle heaks, et nad ei assimileeruks. Voolaine oli Lutsi eestlaste püsimise küsimuses aktiivne optimist.

Miski ei tohi meid pessimistiks oma rahva päästmises teha. Meie väikerahva isamaalasel olgu alati oma rahvuse evangeelium käes, millega mindagu igale poole hõimurahvaste saarile, mis uppumas on kesk võõraste vete vihaseid hävitavaid vahtlaineid. (Voolaine 1926a: 40)

Ta tegeles rahvusliku identiteedi ekspordiga ning üks võimalus seda teha oli lehvitada maarahva külades Eesti lippu. Viimasele omistas Voolaine lausa maagilisi omadusi.

Heameel oli näha, kuidas ärrganud teadlik Jaani küla maamees Adolf Herman ülewas mee- leolus Lotsisi küla maarahva järeltulijate seas sini-must-valgega kõndis, kes Eesti lippu esimest korda nägid. Kogu küla (89 hinge) sai teada, et nad eestlased on. (Voolaine 1926b)

Olulise vahenditena lutsi-asja ajamisel kasutas Paulopriit Voolaine Oskar Kallase autoriteetset isikut ja mälestust tema 1893. aasta välitööst. Voolaisest endast kujunes Lutsimaal elatud kuude ja aastatega ilmselt Kallasest märksa parem maarahva tundja. Eesti ajakirjanduses oli ta oma lugudega lutsi-teema peamiseks maaletoojaks ning pälvis Postimehe huumorileheküljel „Sädemed“ koguni „Lutsi rahva kuninga“ titli (Postimees, nr 111, 26. aprill 1936). Akadeemiliselt ja seltskondlikult positsioonilt jäi Paulopriit Voolaine aga Oskar Kallasest, kelle siiras imetleja ta ilmselt oli, kaugemale maha. Niisiis põimiski ta paljudesse oma kirjutistesse (vt näiteks Voolaine 1926b; 1926c; 1930) üha uuesti Oskar Kallase prestiižse nime, uskudes, et see tuleb asjale kasuks. Voolaine lehvitas Kallase nime nagu lippu, mis võimeline innustama nii Lutsi maarahvast kui ka Eesti avalikkust.

Huvitavaks allikaks Oskar Kallase, Paulopriit Voolaise ja Lutsi maarahva kolme- poolsete suhete kohta on Voolaise kirjad Kallasemale. Kirjandusmuuseumis on tallel 18

Foto 5. Agata Jakimenko perekonnaga. Vasakult seisavad pojad Jaan, Ludvig ja Jeesp. Agata kõrval istub tema mehevend August. Läti Vabariik, Ludza maakond, Nirza vald, Škirpāni (Kirbani, Kirbu) küla, 1931. Foto: Samuel Sommer. KM EKLA, A-4:593

kirja ajavahemikust 22. märts 1926 – 26. detsember 1938 (KM EKLA f 186, m 77:11).²³ Osa neist kirjadest saatis Voolaine lihtsalt enda nimel Kallasele. Need on eesti kirja-keeles. Sageli kirjutab Voolaine aga Kallasele Lutsi maarahva nimel ning kogus ka külarahva allkirjad alla. Siis kasutas ta lutsi murret. Paar uusaastatervitust saatsid Lutsi noored Kallasele ka ise, aga tõenäoliselt sündis seegi Voolaise ärgitusel.

Suure osa kirjadest võtavad enda alla mitmesugused meelitustega segatud tervitused ning tänu vastutervituste eest. Kallast palutakse korduvalt Lutsimaale külla. Voolaine kandis hoolt, et maarahvas ei unustaks Kallast ega Kallas maarahvast. Voolaine pajatab oma tegemistest maarahva valgustajana ning palub sageli midagi saata või vahendab maarahva vastavaid palveid. Ja Kallas läkitaski Londonist Läti- maale enda ja oma pere pilte, postkaarte, turismibrošüüre, kirjandust, vahel ka raha ja ühel korral isegi vist ühe *kurtka* (jaki) 75-aastaseks saanud Agata Jakimenkole, kes oli 1893. aasta kevadsuvel Kallasele laulnud. Kogu seda kraami kasutas Voolaine oma rahvuslikus selgitus- ja haridustöös.

Voolaine valas Oskar Kallase kui Lutsi maarahva „avastaja“ teema ka ilukirjan- duslikku vormi. 4. märtsil 1934 Ludzast Kallasele saadetud kirjas märgib Voolaine, et kirjutab möödunud kuul Kallase välitöö 40. aastapäeva tähistamiseks näidendi „Maajumala poig“ ning soovib selle Lutsimaal lavastada. (KM EKLA f 186, m 77:11, l 10/12) Trükituna ilmus näidend 1933. aasta lõpul Tartus, väljaandjaks kirjastus Noor-Eesti. Kolmevaatuselise rahvanaljandi peategelaseks on Dr. Phil. Aolask, rah-

[23] Seda kirjavahetust on uurinud Mairi Kaasik. Osa kirju on skaneeritud, osa ümber trüki- tud. Suur tänu talle oma töö tulemuste lahke jagamise eest.

Foto 6. Rühm lutsilasi ja eestlasi Greči (Greeki) külas. Esireas paremal Paulopriit Voolaine. Läti Vabariik, Ludza maakond, Pilda vald, 1937. Foto: August Sang. ERM Fk 756:12

vanimetusega Hilip Mihailovits, ning see on „pühendatud esimesele eesti rahvaluule doktorile²⁴ Lutsi leiutamise 40. aasta juubeliks.“

Näidendi tuumaks on Oskar Kallase enda tekstidest juba tuntud lugu sellest, kuidas noor folklorist saabub Kirbukülla, kuidas teda seal koolerakülvajaks peetakse ja vallamajja konvoeeritakse, siis aga „maajumala“ ehk tsaari pojaks pidama hakatakse ja imetletakse. Kallase kirjutistest tuttavad teemad võetakse näidendis kenasti läbi. Sekka sokutab autor ka hõimuteema, sealhulgas soome-ugri rahvaste suguluse (lk 13) ja rahvusliku sõnumi. Rõhutatakse maakeele ja -laulude väärtuslikkust. Voolaine omistab maakeelele transtsendentse mõõtme, ilmselt mõjutatuna J. G. Herderi ideest, et maailma keeleline ja kultuuriline mitmekesisus on Jumala

[24] Doktorikraadi sai Oskar Kallas Helsingi Ülikoolist aastal 1901.

Üks kuulus välitöö ja selle pikk vari: Oskar Kallas, Paulopriit Voolaine ja Lutsi maarahvas

tahe (Paabeli segadus) ning oma esivanemate vaimupärandist lahtiütlemine on see-ga patt. Venestumise kursile asunud külavanem Kriisale ütleb dr Aolask muuseas: „Püsi kodus ja kõnele maavärki, siis põgeneb patt põrgusse.“ (lk 43) Kui näidendi tähtsuselt teine tegelane, väiketalu perenaine Made lõpus Aolaskilt küsib, et kas ja millal too veel tuleb, siis vastab rahvateadlane: „Kui kõik sinu lapsed maakeelt kõnelevad ja su laule laulavad.“ Naise palvel kirjutab ta paberile maakeeles ning ladina keeles sõnad, millele saaja omistab maagilisi võimeid: „Meil meeles olgu ajalugu, et lutsi hõim on eesti sugu! Vivat populus lucinorum per omnia saecula saeculorum!“ Need kaks keelt olla sellepärast head, et põrgu peremees neid ei oska. (lk 46) Näidendi lõppsõnad ütleb võõrasse kiinduda jõudnud Made: „Aga kui mina tahan, siis ta tuleb tagasi. Ainult minu laste maakeel ja laulud toovad kuninga siia tagasi.“ (lk 48)²⁵ Raske öelda, kuivõrd peegeldasid dr Aolaski suhu pandud sõnad tema prototüübi Oskar Kallase mõtteid. Päril alusetu Voolaise interpreteering ehk polnudki. Luterliku kasvatuse saanud rahvuslane Kallas võis tõepoolest mõelda Herderiga samas vaimus. Oma raamatus märgib ta taunivalt üht eestlase loomu viga – too kaldub põlgama „oma Jumalast antud keelt!“ (Kallas 1894b: 19)

Näidendi kirjutamine oli Voolaise jaoks osa lutsi asja ajamisest. Eesmärk oli tu-gevdada maarahva rahvuslikku eneseteadvust ning populariseerida lutsi teemat Eestis. Sihtide saavutamise õnnestus osaliselt. Esimesed vastukajad kodumaal olid küll positiivsed (vt „Maajumala poig“; Jõuluaegseid sensatsioon...), kuid Eestis seda näitemängu teadaolevalt lavalaudadele toodud pole. Küll aga kanti see 1933. ja 1934. aasta vahetusel maakeeles ette Lutsimaal, Jaani külas ja Kirbanis ning seda plaaniti lavastada ka vene- ja latgalikeelsena. (Jõuluaegseid sensatsioon; vt ka Voolaise kiri Kallasele I talzipühäl 1933 – KM EKLA f 186, m 77:11, l 11/13). Maarah-va etnilist enesehinnangut kergitas juba seegi, et näitemäng neist ja nende „avasta-jast“ Eestis ära trükiti ning kahtlemata aitas see kõik elus hoida mälestust „kallist maajumala pojast Hilip Mihailovitsist“.

1930. aastate keskel õnnestus Voolaisel tuua mõned lutsi lapsed Eesti koolidesse õppima. Ajakirjanduses oli sellest korduvalt juttu ja Voolaine leidis vahel võima-luse taas mängu tuua ka Oskar Kallas (vt nt Kolm Lutsi poissi... 1935; Uuestisünd Lutsimaal 1936).

Tallinnas tegid Lutsi poisid eile ühes Paulopriit Voolainega ka wiisiidi esimesele lutsilaste uurijale dr. phil. Oskar Kallas'ele, kes küsis poiste käest, peale muu, et „kas tii mälehät, ku ma 42 aastaga iist Lutsih käwe?“, milline küsimus tegi noortele poistele lõbusat nalja. (Lutsi poisid... 1935)

Suuresti tänu Paulopriit Voolaise tegevusele sai Lutsi maarahvale (ja nende naab-ritele) selgeks, et nad on eestlased. Ta oli omamoodi sillaehitaja Eesti ja Lutsimaa vahel. Põhjust lõunasse liikusid uudised, kultuuriline ja sotsiaalne oskusteave ning moraalne ja materiaalne abi, lõunast põhja aga arhailised keelenäited, folkloorikil-lud ja etnograafilised esemed. Voolaise aktiivne rahvuslik propaganda ja katsed luua kohalikke rahvuslikke organisatsioone (eesti kooli komiteesid ja REHASi²⁶

[25] Seda „maajumala poja“ tingimusliku naasmise motiivi on Hannes Korjus, viimastel kümnenditel Lutsi maarahvaga kõige järjekindlamalt tegelenud uurija, kasutanud ja edasi arendanud artiklis „Maakuninga poeg ei naase“ (Korjus 2011: 171–177).

[26] Riia Eesti Hariduse ja Abiandmise Selts.

osakonda) on Hrochi järgi iseloomulikud rahvuslike liikumiste B-faasile, kuid Lutsimaal ei saa selles kontekstis käsitleda iseseisva üksusena. Voolaine levitas Lutsimaal eesti rahvuslust. Ta tuli eesti rahvusriigist, kus paljud tema tegevust toetasid ning tegutses läti rahvusriigis. Viimases algul salliti ja isegi tervitati tema tegevust. Selles nähti vastukaalu vaenulikuna tajutud Nõukogude Venemaa mõjule. (Voolaine 1925: 378) Samas pakkus Läti Vabariik oma kodanikele moderniseerumise, arengu ja tuleviku läti varianti ning haridussüsteem ja muud riiklikud struktuurid andsid talle tugeva koduväljaeelise. Voolaisel või laiemalt Eesti poolel oli Lätiga peaaegu võimatu konkureerida ning kui Läti võimude varasem sallivus eesti hõimutegevuse suhtes 1930. aastate II poolel umbusklikkuse ja tõrjuvusega asendus, siis kukkus Voolaise eesti projekt Lutsimaal kokku. Hrochi C-faasi iseloomustavat massilist rahvuslikku ärkamist ei toimunud Lutsi maarahva (eestlaste) seas kunagi. Üksikisikud ja terved perekonnad lätistusid (harva ka venestusid) tasapisi, mõni varem, teine hiljem. Viimased olid oma juurtes lihtsalt enam kinni või mõjutas neid enam Voolaise poolt levitatud eesti rahvuslus. Assimilatsiooniprotsess ulatus sõjajärgsesse aega ja jõudis 1970. aastail sisuliselt lõpule. Õigus jäi 1936. aasta suvel Lutsimaal keelelist ja etnograafilist ainet kogunud August Sangale, kes suhtus Voolaise ja teiste hõimutegelaste tegevusse üsna kriitiliselt. Sanga arvates tuli lutsidel valida „kas lätistuda ja töötada täie innuga kaasa ses ülesehitamistöös, mis toimub praegu Latgalias nagu Eestigi hämaramais sopes, või valida õhulised hõimuharastused, seega paratamatult võõrandudes lätlastele pakutavast kultuurist ja kujuneda Eestile mingiks etnograafiliseks vabaõhumuuseumiks. [...] Inimsuse nimel soovitan lutsilastele esimest teed, pime hõimlus soovitaks teist.“ (Sang 1936: 408)

Paulopriit Voolaine pöördus siiski veel kahel korral Oskar Kallase Lutsimaal välitööde juurde tagasi. Arvatavasti eeskätt nostalgiast. Saksa okupatsiooni ajal, suvel 1943 Postimehes avaldatud artiklis „Dr. O. Kallas 50 aasta eest Lutsis“ (Voolaine 1943) jutustab autor esmalt „rahva mälestuste järgi“ juba tuttava loo sellest, kuidas Oskar Kallas Kirbani külla rahvaluulet koguma tuli. Vallamajja võõrale laulma kamandatud naised saabusid särava näoga külla tagasi ja kiitsid: „Ilma hüa ezändäpoig, and paha palljo tsukõrkit, barankit ne mõrrogi pääle. Rikas kui kuningas!“ Ja levinudki vallas jutt, et kuningas ise on tulnud maarahvast uurima. Et uurija aga vaid 25-aastane olnud, siis hakati teda pidama Vene impeeriumi troonipärijaks ehk maajumala pojaks.²⁷

Voolaine lisab ka ühe seni avaldamata loo. Kui ta 1934. aastal Ludza linna tänaval ühelt Põlde valla Parge (Borovaja) küla naiselt rahvatraditsioonide kohta päris, siis jutustanud too talle järgmist: „Ammu korjas laule ja jutte ise tsaar Nikolai Nikolajevitsh. Teda ei tundnud keegi ära. Ta ööbis meie küla tshuhna pool (kõnetatav naine oli venelanna), sõi ja jõi tshuhnaga ühes lauas ning puhus lõbusat juttu. Korraga märkas peremees, et külalisel on särgi alla peidetud kuldrist. – Kui hommikul külaline nägi, et peremees on väga aupaklik ja ei tule temaga enam ühte lauda, päris ta peremehelt selle põhjust. Tshuhna mees vastas, et tema ei olevat väärt külalisega ühes lauas sööma. Nüüd nägi tsaar, et teda on ära tuntud, ja ta käskis peremehel kohe hobuse vankri ette rakendada ning sõidutada teda Rezhitsa (Rezekne,

[27] 1893. aastal valitses Vene impeeriumi tsaar Aleksander III. Nikolai II tõusis troonile pärast isa surma 1894. aasta lõpul.

Rositten) vaksali (raudteed tollal veel Lutsi linnast läbi ei läinud). Külaline öelnud: „Vaksali ees hüüa: – Uraa, uraa na bjeelavo tsarja! Ja tebja privjos, ja tebja i otvjos.“ (Hurra, hurraa valgele tsaarile! Ma sind tõin, ma sind ka viisin.) „Aga mind võtavad sandarmid kinni, kui nii karjun,“ ehmunud peremees. „Ei võta, kui näitad selle tähe ette.“ Tsaar andis zapiska peremehele, kes toimis nagu kästud. Kui mees karjus: „Uraa!“, haarasid sandarmid tema kinni, aga kui mees näitas tsaari tähekest, lasksid kõik ninad alla ja põgenesid tshuhnamehe mant. – Kui rong liikuma hakkas, karjus kõik rahvas „hurraa“ ja lehvitas talle mütside ja rättidega.“

Artikli lõpuks kirjutas Voolaine, et praeguse juubeliaasta puhul oodatakse Lutsimaale nii „vana kuningat, endist „maajumala poiga“ Hilip Mihailovitshi ennast kui ka teisi hõimlasi.“ [...] „Isegi Merdzine (end. Mihalova) vallas mälestatakse dr. O. Kallast, kelle mõjul on säilinud sealgi mõned eesti keele sõnad.“ (Voolaine 1943)

Pärast sõda sattusid varasemad hõimuharrastused kodanlikena põlu alla, ent Voolaise külaskäigud Lutsimaale jätkusid ka nõukogude ajal, sest tuttavaid oli tal seal veel palju. Oskar Kallast polnud nüüd aga enam mõtet mainida, sest temast oli saanud väliseestlane, kes suri 1946. aastal Stockholmis. 1970. aastail hakkasid eesti keeleteadlased ja hiljem ka etnograafid Lutsi maarahva vastu taas huvi tundma ning vastavaid uurimismatku korraldama. Vahel osales neil ka Voolaine. Eesti Nõukogude Entsüklopeedia 3. köites (1971) ilmus täiesti neutraalne artikkel Oskar Kallasest. Kõik see näitas, et Lutsi maarahva „avastajast“ võib taas rääkida ning 1978. aastal avaldas tolleks ajaks ammu pensionile läinud Voolaine Tartu Riikliku Ülikooli lehes terve seeria lutsi-teemalisi artikleid. Antud kontekstis pakuvad neist huvi kaks (Voolaine 1978a; 1978b). Leheloo „Lutsi rahvalaulik Agata Jakimenko“ kangelannaga oli Voolaine tutvunud juba oma esimesel matkal Lutsimaale ning nad kohtusid korduvalt ka hiljem. Artiklis kirjeldab autor väidetavalt Agata mälestustele toetudes taas Kallase laineid löönud käiku Kirbukülla, kuid see sisaldab ka mõningaid varasematest versioonidest erinevaid elemente. Kuna nii kõne all olevaist sündmustest kui ka neist jutustamisest on möödunud hulk aastakümneid, siis põimuvad järgnevas ilmselt erinevad folkloorikihistused ja kardetavasti ka tibake ilukirjandust.

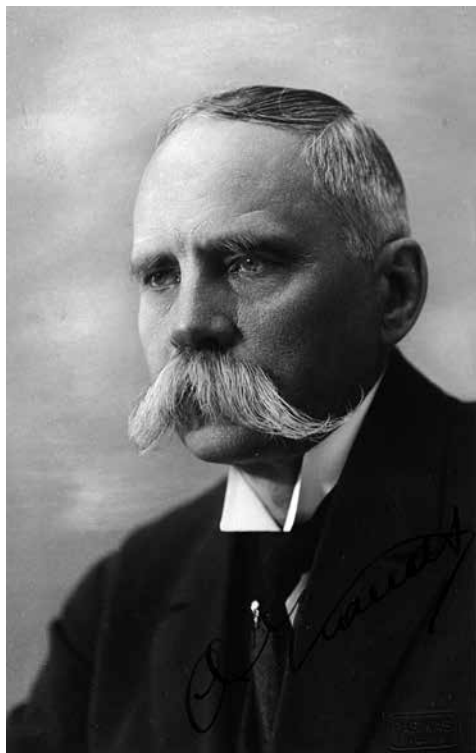

Foto 7. Vana ja autoriteetne Oskar Kallas (aastaarvu ja fotograafi pole teada).

Foto: KM EKLA, A-3:134

Poodnik Haim²⁸ juhatas külla saabunud folkloristi Agata poole. Viimane mäletas 25-aastast „ilozat, puhast ezändapoiga“, kes tegi juttu „maalaulust“. Koos min-di otsima Jurango Magdat, kellega Agatal laul hästi sobis. Külätänaval tormas nei-le vastu kari kurjade nägudega naise, kes vehkisid rusikatega ja karjusid. Võõrast peeti koolerakülvajaks. Agata üritanud Kallase eest kosta, aga see ei aidanud mi-dagi. Kallas toimetati vallamajja. Kolm tundi hiljem käsutas kümnik sinnasamasse ka kuus lauljat, sealhulgas Agata. Külas tõusis kisa ja ulg – nüüd viiakse naised Piiterisse seebiks keeta. Kaupmees Haim näitas aga rahvale kalendrist troonipärija pilti ja ütles maakeeli: „kaegõ, kabõhõdzõ, kak-ras timä ezi tull Kirbuküllä.“ Pood-nik ja kümnik rahustasid rahvast, et naistele saab osaks suur au maajumala pojale laulda. Õhtul tulid naised külla tagasi, barankad nõõriga kaelas, taskut „tsukerkit“ (kompvekke) pungil täis. Agata nutetud silmadega poeg Jeesp²⁹ jooksis emale vas-tu. Too andis talle hõberubla ja lausus: „Unõhutkui (ära unusta) hüvvä maakiilt!“ Hiljem saatnud Kallas külmas onnis elavale Agatale Londonist kalli kampsuni. (Voolaine 1978a)

Vaevalt 79-aastane Voolaine enam isegi teadis, kui palju sellest jutus on Agata mälestust, kui palju tema enda poolt lisatud ilukirjanduslikku sisu, mis võrsunud Kallase tekstidest. Ülejäänud asjaosalised olid aga ammu surnud ega saanud enam tunnistusi anda. Oktoobris 1985 lahkus siit ilmast ka Paulopriit Voolaine.

Kokkuvõte

19. sajandi lõpul tugevnes venestuse varjus tasapisi eesti rahvuslus ning kompas oma potentsiaalset geograafilist mahtu ja etnograafilisi piire. Sellega seoses tunti huvi ka eestlaste asualade vastu väljaspool Eesti- ja Liivimaa kubermangu. Samas märkasid haritlased traditsioonilise rahvakultuuri kiiret taandumist seoses Eesti moderniseerumisega ning algatasid omalaadseid päästetööd, et ühtteist kaduvat muuseumitesse ja arhiividesse talletada. Enim vana ja väärtuslikku usuti leiduvat kõige majajäänumatel ning isoleeritumatel paikades, sellistes nagu Setu- või Lutsi-maa. Kõik see toimus käsikäes niinimetatud rahvusteaduste (keeleteadus, ajalugu, folkloristika, etnograafia) arenguga. Olulised olid hõimurahva soomlaste kogemu-sed ja eeskujud. Neis oludes astus eesti seltskondlikule areenile Oskar Kallas, hea humanitaarhariduse omandanud ning rahvuslikult meelestatud mees, kellel oli ambitsioon end teostada. Üheks esimeseks võimaluseks oli Lutsi maarahva uuri-mine ning noormees tuli proovitööga suurepäraselt toime ja kogus tuntust, akadee-milist ning sotsiaalset kapitali.

Rahvuslasest rahvaluuleuurija läks isoleeritult elavaid suguvendi kaema ja ku-jutas ilmselt üldjoontes ette, mis teda ees ootab. Arhailise ja kolkliku Lutsi maarah-va jaoks tuli see esimene uurimisretk aga täiesti ootamatult ja nad polnud selleks

[28] Haim on kahtlemata juut. Näidendis „Maajumala poig“ on kohalikust juudi kaupme-hest juttu päris palju ja üsna iroonilises või lausa halvustavas võtmes. 1943. aastal sama lugu esitades ei maininud Voolaine aga juute sõnagagi.

[29] Jeesp (Jezups, Ossip) Jakimenko (1882–1973) rääkis emaga lapsest saati maakeelt ja oli 1970. aastate algul heaks keelejuhiks mitmele Eesti ja Läti uurijale.

üldse ette valmistatud. Kultuuriline ja sotsiaalne lõhe uurija ja uuritavate vahel oli tohutu ning Oskar Kallas oli Lutsi maarahvale peaaegu nagu tulnukas teiselt planeedilt – „maajumala poig“. Ei tema ise ega ta tegemised ja küsimised ei mahtunud maarahva maailmapilti ning sellest sündis hulk vääritimõistmist.

Paulopriit Voolaine hakkas Lutsi maarahva vastu huvi tundma juba uutest oludes, saavutatud rahvusriikluse tingimustes. Temagi oli innukas rahvuslane ning ta ei piirdunud selle rahvakillu teadusliku uurimisega vaid üritas neid aktiivselt ümberrahvustumisest päästa. Oma tegevusse tõmbas ta kaasa ka Oskar Kallase, kes oli Lutsi maarahva edasikestmisvõimalustesse üsna pessimistlikult suhtunud. Voolaine kasutas Kallase autoriteetset nime ja omaaegse välitöö pärandit järjekindlalt selleks, et turgutada Lutsi maarahva rahvusliku eneseteadvust ning populariseerida lutsi teemat Eestis. Voolaine elas Lut-

Foto 8. Paulopriit Voolaine koos Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumiga Lutsimaal Baranova külas. Vasakul Lipskise vanapere-naine, 1975.

Foto: Aleksei Peterson. ERM Fk 1752:170

simaal kuude ja aastate kaupa ning kultuuriline ja sotsiaalne erinevus, mis teda maarahvast lahutas, oli märksa väiksem sellest kuristikust, mis haigutas Kallase ja tema poolt „avastatud“ „suguharu“ vahel. Kindlasti aitas Voolaisel lutside juures omainimeseks saada tema lõunaeestiline kodumurre, aga muidugi ka maarahva kiire moderniseerumine. Eestist tulnud uurija polnud enam ennekuulmatu imeasi. Neid oli teisigi nähtud ja nende tegevuse mõttest saadi nüüd paremini aru. Hoolimata pingutustest, mida toetasid ka paljud eraisikud ja organisatsioonid Eestis, ei suutnud Voolaine „eesti asja ajamisel“ Lutsimaal läbimurret saavutada. Mõned üksikisikud ja perekonnad tulid küll kaasa ja lubasid näiteks oma lapsi Eestisse kooli viia, kuid eesti keele õpe kohalikes koolides ei saanudki teoks, eelkõige Läti võimude vastuseisu tõttu. Voolaisel õnnestus oma tegevusega, sh Kallase välitöö pärandi propageerimisega, ehk pisut pidurdada Lutsi maarahva (nüüd juba eestlaste) assimileerumist, ent mitte väärata selle üldist suunda ja käiku. Täna ei ole elus enam kedagi, kes mõistaks seda murret kõnelda.

Artiklis jõutakse üha uuesti sama loo juurde – noor Oskar Kallas saabub Kirbani külla, kus teda peetakse algul koolerakülvajaks, hiljem tsaaripojaks. See on lugu arusaamatusest ja võõristusest, millega suhtusid modernset maailma esindavasse rahvuslasest teadlase alles traditsioonilises agraarühiskonnas elavad informandid. Eesti lugejate ette on see lugu jõudnud viies variandis. Kaks esimest (1893, 1894) pärinevad Oskar Kallaselt ning erinevad teineteisest vähe. Kolm viimast (1933, 1943, 1978) pani kirja Paulopriit Voolaine ning neis on lootusetult segi reaalsed sünd-

mused, folkloorsed mä lupildid ja ilukirjandus. Oskar Kallas uuris Lutsi maarahvast kui eestlaste kadunud hõimu, kes ise veel ei teadnudki, et nad eestlased on. Paulopriit Voolaine üritas seda neile selgeks teha, kasutades selleks muuseas ka omaaegse välitöö eredaimat episoodi.

Allikad

- EAA = Eesti Ajalooarhiiv: 1767.1.2152, Paulopriit Voolaine, EÜS.
KM EKLA = Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv:
Andri Petrow'i kiri Oskar Kallasele, 25. jaanuar 1894, f 186, m 71:32.
Paulopriit Voolaise ja lutsilaste kirjad Oskar Kallasele, f 186, m 77:11.
Kallas, Oskar „Minu elust“, f 186, m 129:2.
KM ERA = Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv: O. Kallas. Lutsi 1893, mapid I–II.
LVVA = Latvijas Valsts vēstures arhīvs. Poliitilise Politsei Valitsuse kartoteek: 3235, leht 131.

Kirjandus

- Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944*. II köide. 1994. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
Eesti avalikud tegelased: Eluloolisi andmeid 1932. Toimetanud R. Kleis. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
Eesti rahvakultuur 1998. Koostanud ja toimetanud Ants Viires ja Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
Hroch, Miroslav 1995. National Self-Determination from a Historical Perspective. – *Canadian Slavonic Papers*, Vol. XXXVII, No. 3–4, September–December, 283–299.
Hroch, Miroslav 2000. *Social Preconditions of National Revival in Europe: a Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. New York: Columbia University Press.
Jõuluaegseid sensatsioone Lutsimaal. – *Postimees*, nr 4, 5. jaanuar 1934, 3.
Jääts Indrek 1998. *Setude etniline identiteet*. *Studia Ethnologica Tartuensia* 1. Tartu: TÜ etnoloogia õppetool.
Kaldoja, Janhard 2003. Kagu-Eesti tuntuma ja teenekama kodu-uurija, vanavara-, murde- ja rahvaluulekoguja, luuletaja Paulopriit Voolaine elust ja tööst. Mäletusi ja meenutusi. – *Kaika suvõülikuulõ kogomik IX–XI*. Võro: Võro Selts VKKF, 26–33.
Kallas, Oskar 1893. Maameestest. – *Postimees*, nr 120, 4. juuni, 1–2; nr 121, 5. juuni, 2; nr 149, 9. juuli, 1–2.
Kallas, Oskar 1894a. Veel maameestest. – *Postimees*, nr 41, 19. veebruar, 1.
Kallas, Oskar 1894b. *Lutsi maarahvas*. Helsingi: Soome Kirjanduse Selts.
Kallas, Oskar 1895. Üks surew eesti rahwa oks. – *Postimees*, nr 206–223, 15. september – 5. oktoober.
Kallas, Oskar 1900. *Kaheksakümmend Lutsi Maarahva muinasjuttu*. Jurjev (Tartu).
K. L. 1892. Eestirahwa unustatud suguharu. – *Postimees*, nr 202, 10. september, 1.
Kolm Lutsi poissi Tallinna. – *Postimees*, nr 241, 5. september 1935, 7.
Korjus, Hannes 2011. *Lätimaal eestlasi otsimas*. [Tallinn]: Kadimirell.
Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1953. *Maailm ja mõnda*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
Lutsi poisid pannakse Tallinnas kooli. – *Postimees*, nr 244, 8. september 1935, 2.
„Maajumala poeg“. – *Postimees*, nr 274, 22. november 1933, 3.

Üks kuulus välitöö ja selle pikk vari: Oskar Kallas, Paulopriit Voolaine ja Lutsi maarahvas

- Perepis...* 1903 = *Первая Всеобщая Перепись населения Российской империи, 1897 г. V. Витебская губерния 1903*. Под редакцию Н. А. Тройницкого. С.-Петербург: Издания центрального статистического комитета министерства внутренних дел.
- Pino, Veera 1986. Paulopriit Voolaine – rahvakultuurilise aineestiku koguja. – *Kodumurre* 16. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 38–49.
- Pino, Veera 1998. Oskar Kallase noorusaeg, õpingud ja töö algus. – *Oskar Kallas: artikleid Oskar Kallase elust ja tööst*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 13–66.
- Postimees*, nr 90, 26. aprill 1893, 3.
- Postimees*, nr 96, 3. mai 1893, 3.
- Postimees*, nr 111, 26. aprill 1936 (Sädemed).
- P. Voolaine ei või sõita Lätimaale. – *Päevaleht*, nr 4, 5. jaanuar 1938, 3.
- Sang, August 1936. Lutsi maarahvas a. 1936. – *Eesti Kirjandus*, nr 9: 399–409.
- Setukeste laulud. Pihkva eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpina ja Vastseliina lauludega* 1904. Välja annud Dr. Jakob Hurt. I köide. Helsingi: Soome Kirjanduse Selts.
- Ščerbinskis, Valters 2007. Läti eestlased ja Riia poliitika kahe maailmasõja vahel. – *Eestlased Lätis*. I raamat. Tallinn: Välis-Eesti, 137–149.
- Tedre, Ülo 1998. Oskar Kallas folkloristina. – *Oskar Kallas: artikleid Oskar Kallase elust ja tööst*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 131–188.
- Uuestisünd Lutsimaal. – *Rahvaleht*, nr 78, 8. juuli 1936, 5.
- Voolaine, Paulopriit 1921. Külaskäik Lutsi maarahva juures. – *Postimees*, nr 178, 10. august, 6.
- Voolaine, Paulopriit 1925. Lutsi maarahvas 1925. a. – *Eesti Kirjandus*, nr 9, 372–379.
- Voolaine, Paulopriit 1926a. Lutsi maarahva eestilisest liikumisest. – *Üliõpilasleht*, nr 3, 15. märts, 37–40.
- Voolaine, Paulopriit 1926b. Sini-must-walge Lutsimaal lehvimas. – *Postimees*, nr 100, 15. aprill, 5.
- Voolaine, Paulopriit 1926c. Dr. O. Kallas kui tapetud Wene keiser. Mida näha-kuulda Lutsimaal. – *Postimees* nr 131, 17. mai, 3.
- Voolaine, Paulopriit 1930. Lutsi eestlaste ajaloo suurpäew. Eesti kooli asutamine Latgallia tagamaal. – *Postimees*, nr 348, 22. detsember, 1.
- Voolaine, Paulopriit 1933. *Maajumala poig*. Rahvanaljand 3 vaatuses. Tartu: Noor-Eesti.
- Voolaine, Paulopriit 1943. Dr. O. Kallas 50 aasta eest Lutsis. – *Postimees*, nr 128, 5. juuni, 4.
- Voolaine, Paulopriit 1978a. Lutsi rahvalaulik Agata Jakimenko. – *TRÜ*, nr 6, 3. märts, 4.
- Voolaine, Paulopriit 1978b. Folklorist Oskar Kallas 110. – *TRÜ*, nr 32, 1. detsember, 4.

Indrek Jääts (PhD) on etnoloog, kes töötab teadurina Eesti Rahva Muuseumis. Tema peamiseks uurimissuunaks on etnilised protsessid, rahvuslus ja rahvuspoliitika Ida-Euroopas. Põhjalikumalt tegelenud setude, komide ja permikomidega, viimasel ajal vepslaste ja Lutsi maarahvaga. Uurinud ka maaelu muutusi Eestis peale II maailmasõda.

Summary: One Famous Fieldwork and its Long Shadow: Oskar Kallas, Paulopriit Voolaine and the Ludza Estonians

Indrek Jääts

The paper focuses on the interest of two Estonian scholars in Ludza Estonians in Latvia and the reaction of this community and its members to this interest. All this makes up a small part of the intertwined history of Estonian national movement, science, and culture, as well as a story of the mutual relationship between the researcher and the people he studied. The common ideological denominator in both men's work related to Ludza Estonians was Estonian nationalism, and a good theoretical framework for describing this can be found in Miroslav Hroch's well-known discussion of the three phases of "national awakening".

The first part of the paper concentrates on Oskar Kallas' (1868–1946) fieldwork in Ludza in spring-summer 1893. This event had significant long-term impact on the reception of the Ludza folk in the Estonian society. The main subjects include the results of the fieldwork from the point of view of the researcher as well as the people he studied. The sources primarily include the writings of Kallas himself. Fragmentary information, mixed with folklore and fiction, can also be found in the texts of Paulopriit Voolaine.

Estonian nationalism of the end of the 19th century was still testing its ethnographic boundaries and potential geographic scope while emerging in the shadow of Russification. This also generated interest in Estonian settlements outside the Provinces of Estonia and Livonia. Meanwhile, the literati were beginning to notice the fast-paced decline of folk culture in relation to modernization and they initiated a rescue operation of sorts to store bits and pieces of the disappearing culture in museums and archives. The most underdeveloped and isolated territories – such as Ludza area – were believed to hide the most ancient and valuable treasures. Science and nationalism became intertwined, giving birth to so-called national sciences (linguistics, history, folkloristics, ethnography). The experience and example of the Finns played an important role here. This was the situation where Oskar Kallas, an ambitious Estonian patriot with a good education in the humanities entered the stage of the Estonian society. Studying the Ludza Estonians provided one of the first opportunities for him. The young man proved his mettle with his apprentice work, earning recognition as well as academic and social capital.

The highly educated folklorist travelled to see his kinsmen living in isolation, and probably had a general idea of what to expect. For the archaic and parochial Ludza Estonians, however, this first expedition was completely unexpected and they were completely unprepared. The cultural and social divide between the researcher and the people he studied was immense and to the Ludza Estonians, Oskar Kallas seemed like a man from another planet. Neither he nor his doings or questions fit the folks' world-view, causing a lot of confusion. Thus, he was first taken for a "cholera spreader", then the heir to the Russian throne – "son of the earth-god".

The second part of the paper focuses on the aspects in Paulopriit Voolaine's (1899–1985) work in Ludza related to the heritage of Kallas' illustrious fieldwork. This subsection is based on the analysis of texts published in the press by Voolaine as well as his letters sent to Kallas. It also discusses Voolaine's play "Maajumala poig" ("Son of the Earth-God"), the hero of which is Oskar Kallas on his expedition to Ludza.

Paulopriit Voolaine became interested in the Ludza Estonians in a rather different situation, in the environment of an established national state. He, too, was a fervent nationalist. He did not confine his efforts to merely studying the folk but actively attempted to save them from assimilation. He also drew Oskar Kallas into these attempts, in spite of the latter's pessimism regarding the persistence of the Ludza Estonians. Voolaine persistently used the magisterial name of Kallas and the heritage of his past fieldwork to boost the national consciousness of the Ludza Estonians and promote the Ludza question in Estonia. After all, the persistence of the Ludza would not be possible without the support of Estonians living in their homeland. Voolaine spent months and years in Ludza and the cultural and social divide between him and the locals was much narrower than the abyss between Kallas and the "tribe" he had "discovered". Voolaine's South Estonian dialect as well as the rapid modernization of the Ludza Estonians doubtlessly helped him win them over. A scholar from Estonia was no longer something unheard of. Others had been there and the purpose of their work was now much clearer. In spite of his efforts, supported by a number of individuals and organizations in Estonia, Voolaine failed to reach a breakthrough in "advancing the Estonian cause" in Ludza. Some individuals and families went along with the attempts, e.g. by allowing their children to be schooled in Estonia, but teaching Estonian in local schools never came to be, mainly due to the opposition of the Latvian authorities. Through his efforts, Voolaine may have succeeded in slowing down the assimilation of the Ludza Estonians, but he failed to divert its general course and outcome. Today, no speakers of this archaic South Estonian dialect survive.

**Резюме: Одна знаменитая экспедиция и длинная тень от нее:
Оскар Каллас, Паулоприйт Воолайне и Лудзенские эстонцы**

Индрек Яэтс

В статье говорится об интересе двух ученых-гуманитариев к Лудзенским эстонцам, а также о реакциях данной группа и его отдельных членов на этот интерес. Имеется дело с частицей истории переплетения эстонского национализма, науки и культуры, а также истории об отношениях между исследователями и исследуемыми. Идеологическим общим знаменателем деятельности обоих ученых, касающейся Лудзенских эстонцев был эстонский национализм, и подходящую теоретическую опору для описания всего этого предлагает хорошо известная трактовка Мирославом Грохом трех фаз «народного возрождения».

Первая часть статьи сосредотачивается на полевых работах, проведенных Оскаром Калласом (1868–1946) в Лудзе весной и летом 1893 года. Это было событие, которое оказало значительное и продолжительное влияние на рецепцию эстонским обществом лудзенской темы. В первую очередь рассматривается ход полевых работ со стороны как исследователя, так и исследуемых. Основным источником являются записи самого Калласа. Фрагментарную информацию вперемешку с фольклором и художественной литературой можно обнаружить и в текстах Паулоприйта Воолайне.

Окрепший в тени русификации к концу XIX века эстонский национализм только нащупывал свои этнографические границы и потенциальный географический объем. В связи с этим интерес представляли и поселения эстонцев за пределами Эстляндской и Лифляндской губернии. В то же время интеллигенция обратила внимание на быстрое отступление традиционной культуры в связи с модернизацией и выступила инициатором своеобразных спасательных работ, чтобы сохранить в музеях и архивах хоть что-то из исчезающего. Верили в то, что наиболее старинное и ценное можно найти в самых заброшенных и изолированных местах, таких, например, как Лудзе. В результате переплетения при этом науки и национализма родились так называемые национальные науки (языковедение, история, фольклористика, этнография). Значимым был опыт и пример родственного народа – финнов. В этих условиях на общественную эстонскую арену выступил Оскар Каллас, национально настроенный и получивший хорошее гуманитарное образование ученый, с амбициями реализовать себя. Одной из первых возможностей стало исследование Лудзенских эстонцев. Молодой человек успешно справился с пробной работой, заслужил известность, а также академический и социальный капитал.

Высокообразованный исследователь фольклора отправился взглянуть на своих, проживающих в изоляции соплеменников и по-видимому в общих чертах представлял, что ждет его впереди. Для провинциальных и архаичных

лудзенцев эта первая научная экспедиция оказалась совершенно неожиданной, и они абсолютно не были к этому подготовлены. Культурный и социальный разрыв между исследователем и исследуемыми был огромен, и Оскар Каллас казался Лудзенским эстонцам пришельцем с другой планеты. Ни он сам ни его деятельность и вопросы не вмещались в картину мира местных жителей, и это послужило причиной появления многих недоразумений. Вначале его посчитали «сеятелем холеры», позже наследником русского престола – «сыном земного бога».

В фокусе второй части статьи те аспекты деятельности Паулоприйта Воолайна (1899–1985), касающиеся лудзенцев, которые связаны с наследием известных полевых работ Калласа. Этот подраздел основывается на анализе опубликованных Воолайне в печати текстов и отправленных Калласу писем. Рассматривается и постановка Паулоприйта Воолайне «Сын земного бога» („Maajumala poig“) (1933), главным героем которой является находящийся в исследовательской экспедиции в Лудзенском уезде Оскар Каллас.

Паулоприйт Воолайне стал проявлять интерес к Лудзенским эстонцам уже в новых обстоятельствах, в условиях национального независимости. Он также был ревностным националистом, и он не ограничился просто научным исследованием соплеменников, а активно попытался спасти их от ассимиляции. К своей деятельности он привлек и Оскара Калласа, который достаточно пессимистично относился к возможности дальнейшего существования Лудзенских эстонцев. Воолайне настойчиво использовал авторитетное имя Калласа и наследие его полевых работ для того, чтобы подстегнуть национальное самоопределение Лудзенских эстонцев и популяризировать лудзенскую тему в Эстонии. Без поддержки эстонцев с родины дальнейшее культурное существование лудзенцев было бы невозможным. Воолайне месяцами и годами жил в Лудзенских деревнях и культурное и социальное отличие, разделявшее его с местным населением было меньше той пропасти, которая разверзлась между Калласом и «открытым» им «племенем». Воолайне конечно же помогло стать «своим человеком» у лудзенцев и то, что он как говорил на южно-эстонском диалекте, так и быстрая модернизация местных жителей. Прибывший из Эстонии исследователь уже не являлся неслыханным чудом. Они видели уже и других и теперь уже лучше понимали смысл их деятельности. Несмотря на все свои усилия, которым оказывали поддержку как многие частные лица, так и организации в Эстонии, Паулоприйту Воолайне не удалось достичь прорыва в «эстонском деле» в Лудзенском уезде. Некоторые отдельные жители и семьи подхватили эту идею и пообещали, например, отправить детей учиться в Эстонию, но изучение эстонского языка в местных школах так и не осуществилось, и в первую очередь из-за противостояния латвийских властей. Может Воолайне и удалось своей деятельностью, в т.ч. и пропагандой наследия полевых работ Калласа немного приостановить ассимиляцию Лудзенских эстонцев, но не изменить ее общего направления и хода. Сегодня нет в живых никого, кто может говорить на этом архаичном южно-эстонском диалекте.